

PAPER DETAILS

TITLE: HURÛF-I MÜHMELE İLE YAZILMIS OLMALARI YÖNÜYLE FEYZÎ-I HİNDÎ VE MAHMÛD
HAMZA EFENDİ TEFSİRLERİNE KARSILASTIRMALI BİR YAKLASIM

AUTHORS: Mine Ayyildiz Özer

PAGES: 89-108

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3561339>

HURÛF-I MÜHMELE İLE YAZILMIŞ OLMALARI YÖNÜYLE FEYZÎ-İ HİNDÎ VE MAHMÛD HAMZA EFENDÎ TEFSİRLERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR YAKLAŞIM*

A COMPARATIVE APPROACH TO THE TAFSIRS OF FEYZÎ-İ HİNDÎ AND MAHMÛD HAMZA EFENDÎ IN TERMS OF WRITTEN IN HURÛF-I MUHMELE

Dr. Mine Ayyıldız ÖZER

Milli Eğitim Bakanlığı / Öğretmen

Mineayyildiz0969@gmail.com

ORCID ID:0000-0003-2358-3803

Atıf Gösterme: AYYILDIZ ÖZER, Mine, “Hurûf-ı Mühmele İle Yazılmış Olmaları Yönüyle Feyzî-i Hindî ve Mahmûd Hamza Efendi Tefsirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım.” Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD), Aralık 2023, (13) s. 89-108

Geliş Tarihi:

26 Kasım 2023

Kabul Tarihi:

25 Aralık 2023

©2023 AGİİD

Tüm Hakları Saklıdır.

Özet: Kur’ân’ı Kerim’i anlama ve yorumlama çabası olarak nitelendirilen tefsir faaliyetleri Hz. Peygamber döneminde başlamıştır. İlahî kelâmın ilk muhatapları olan sahâbe Hz. Peygamber’in rehberliğinde Kur’ân’ı anlama ve yorumlama gayretlerini en üst seviyede tutarak tefsirin bir ilmî disiplin olarak teşekkül etmesini sağlamıştır. Tarihi süreçte büyük bir dinamizm ile devam eden Kur’ân’ı anlama ve yorumlama faaliyetleri sonucunda devasa bir tefsir külliyyatı oluşmuştur. İşte bu tefsir külliyyatı içinde yer alan *Sevâtiü’l-İlhâm* ve *Dürrü’l-Esrâr* isimli eserler de noktasız harflerden müteşekkil kelimelerle yazılmış olmaları yönüyle ayrı bir öneme sahiptir. “Hurûf-ı Mühmele ile Yazılmış Olmaları Yönüyle Feyzi-î Hindî ve Mahmûd Hamza Efendi Tefsirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım” adlı bu çalışmada sözü edilen tefsirler, mühmele sanatını uygulama biçimleri ve aralarındaki metot ve yöntem benzerliğinin tespit edilmesi noktasında bir değerlendirmeye tâbi tutulmuş, benzer ve farklı yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda her iki tefsir, noktasız harflerden oluşan eş anlamlı kelimelerin kullanımı, âyet ve sûreleri tefsir etme yöntemi ve bazı ulûmu’l-Kur’ân konularının işleniş yönüyle ele alınmış ve genel bir gözden geçirme usûlü ile aralarındaki benzer ve farklı yönler tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre her iki tefsir, noktasız harflerin kullanımı ve tefsir yöntemi bakımından bir takım ortak niteliklere sahiptirler. Ancak bize göre bu durum, hurûf-ı mühmele ile yazılış olmalarının tabii bir sonucudur. Zira tefsirlerin bütününe bakıldığında *Sevâtiü’l-İlhâm* ve *Dürrü’l-Esrâr*’ın kendilerine has bir üslûba sahip oldukları görülmektedir. Her iki tefsir, sebeb-i nüzûl rivâyetlerini nakletme biçimleri ve fikhî tefsir metodunu kullanma gibi yönleriyle birbirlerinden ayrışırlar.

Anahtar Kelimeler: Feyzî-i Hindî, Mahmûd Hamza Efendi, Hurûf-ı mühmele, *Sevâtiü’l-İlhâm*, *Dürrü’l-Esrâr*

Abstract: The tafsir activities, which are described as an effort to understand and interpret the Qur'an, began in the time of the Prophet. The Companions, who were the first receivers of the divine word, kept the efforts to understand and interpret the Qur'an at the highest level and ensured that tafsir was formed as a scientific discipline with the guidance of the Prophet. As a result of the activities of understanding and interpreting the Qur'an, which continued with great dynamism, a huge corpus of tafsir has been formed in the historical process. *Sevâtiü’l-İlhâm* and *Dürrü’l-Esrâr* are of great importance within the aforementioned corpus of tafsir because of their writing style of punctuated letters. The tafsirs mentioned in the study named "A Comparative Approach to the Tafsirs of Feyzi-i Hindi and Mahmûd Hamza Efendi in terms of Written in Hurûf-ı mühmele", have been evaluated in terms of applying the art of mühmele and determining the

method and method similarities between them. Hence, similarities and the differences of the two were tried to be addressed. In this context, both tafsir have been discussed in terms of the use of synonym words consisting of punctuated letters, the method of interpreting verses and suras, and the handling of some ulûmu'l-Qur'an issues, and it has been tried to determine the similar and different aspects between them with a general review method. Accordingly, both tafsir have some common features in terms of the use of punctuated letters and the method of tafsir. However, in our opinion, this is a natural consequence of being written with huruf-i muhmele. When we examine both tafsirs throughout, it is seen that *Sevâtiu'l-Îlhâm* and *Dürri'l-Esrâr* have unique characters. Both tafsir differ from each other in terms of the way they convey the narrations of reason and the way they use the method of fiqh tafsir.

Keywords: Feyzî-i Hindî, Mahmûd Hamza Efendi, Huruf-i muhmele, *Sevâtiu'l-Îlhâm*, *Dürri'l-Esrâr*,

GİRİŞ

Me'ânî ilminin önemli konularından biri olan hazf (حذف) sanatı, bir şeyin açık ifadelerle zikredilmemesi, bulunması gereken sözün terk edilmesi demektir. Bu sanata ihmâl (اهمال)de denir¹ Hazf; edîbin ifadeye hâkimiyetini, söz dağarcığının zenginliğini ve önceden belirlenmiş kalıplar içinde bile meramını rahatlıkla ifade edebilme kabiliyetini göstermesi bakımından bedîî sanatlardan biri sayılmıştır.

Hazf sanatının en eski örnekleri Hz. Ali'ye kadar uzanmaktadır. Bu sanatın birkaç türünden biri de yalnızca noktalı veya noktasız harflerden müteşekkil olan kelimelerin kullanılmasıdır. İşte bu türün bir çeşidi olan mühmele (المهملة) yalnızca noktasız harflerden oluşan kelimelerin seçilmesi ile meydana gelmiş bir sanattır. Mühmele sanatı ilk olarak edebiyatta uygulanarak nazım ve nesir türünde bazı edebî eserler ortaya konmuştur. Buna göre Ebû Muhammed Kâsım b.Alî b. Muhammed el-Harirî'nin (öl.516/1122) *el-Makamât*'ında yer alan bir manzûmesi kaside-i mühmele olarak kaynaklarda yer almıştır. Safiyuddîn el-Hıllî'nin (öl.750/1349) *Bedîiyye*'sinde hazf sanatına örnek gösterdiği beyit, hurûf-ı mühmele ile yazılmıştır. el-Harirî'nin yukarıda zikredilen eserinde yer alan iki hutbe, el-Hıllî'nin *er-Risâletü'l-Mühmelesi*, Kâtip Muhammed İbnü'l-Bârizî'nin (öl.738/1338) *er-Risâletü'l-Âtile*'si ve İbn Hicce'nin(öl.837/1434) bu esere yazmış olduğu *et-Takrîzü'l-Âtıl*'ı hurûf-ı mühmele ile yazılmış nesir türünün meşhur örnekleri olarak kaynaklarda yer almıştır.²

Edebî eserlerde mevcut olan mezkûr örneklerden sonra mühmele sanatı, ilk defa Feyzî-i Hindî (öl.1004/1595) tarafından tefsire uygulanmıştır. Feyzi-i Hindî, *Sevâtiu'l-Îlhâm* adlı

¹ Nasrullah Hacımüftüoğlu, *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, (Ekev Yayınevi: Erzurum,2001), 63.

² İsmail Durmuş, "Hazîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/123.

eserini,1002/1593 yılında hurûf-ı mühmele ile kaleme almıştır.³ Mühmele sanatı uygulanarak yazılmış olan bir başka tefsir ise Mahmûd Hamza Efendi'nin (öl.1305/1887) *Dürrü'l-Esrâr*'ıdır. Bu çalışmada hurûf-ı mühmele ile yazılmış yegâne iki tefsir örneği olarak *Sevâtiü'l-İlham* ve *Dürrü'l-Esrâr* isimli tefsirlerin mukayeseli bir değerlendirmesi yapılacaktır. Bu değerlendirme her iki tefsirin hurûf-ı mühmele sanatını uygulama biçimleri ve aralarındaki metot ve yöntem benzerliğinin tespit edilmesi ile sınırlandırılacaktır. Bu amaçla her iki tefsirde yer alan muhtemel benzerlikler, öncelikle noktasız harflerden müteşekkil kelimelerin kullanımı yönüyle ele alınacak, akabinde ulûmu'l-Kur'ân konularından; hurûf-ı mukattaa, nesh ve muhkem-müteşâbih gibi meselelere ilişkin yorum ve izahlara yer verilerek kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Ayrıca sözü edilen tefsirler arasındaki muhtemel farklılıklar da genel bir gözden geçirme usulü ile örnekler ışığında zikredilecektir. Son olarak müfessirlerimizin hem sûreleri hem de âyetleri tefsir yöntemlerini daha iyi görebilmek için kısa sûrelerden biri olan Kevser sûresi'nin tefsiri, her iki eserden nakledilecektir.

1. Müfessirlerin Hayatları

1.1. Feyzî-i Hindî

Ebü'l-Feyz b.Şeyh Mübârek el-Mehdevî Feyzî-i Hindî, 954/1547 yılında Ekberâbâd (Agra)'da dünyaya gelmiş, yine aynı yerde, 1004/1595 yılında vefat etmiştir. Arap asıllı olan ailesi Yemen'den Sind'e oradan da Hindistan'a göç ederek Racastan'daki Nagor'a yerleşmiştir. Babası Şeyh Muhammed b.Hızır, Gücerât'ta Ebü'l-Fazl-ı Kâzerûnî ve Mevlana İmâd-i Lârî Gibi tanınmış âlimlerden ders almıştır.⁴ Feyzî-i Hindî de Ebü'l-Fazl-ı Kâzerûnî, Refiü'ddîn es-Süfdî ve babası Şeyh Muhammed b. Hızır'dan dersler almıştır.⁵ Feyzî-i Hindî'nin İmâmiyye Şîa'sına mensup olduğu ve babası ile birlikte mülhidlikle itham edilip haklarında ölüm kararı verildiği bilgisi bazı kaynaklarda yer almıştır.⁶ Ancak Ali Rıza Karabulut gibi bazı araştırmacılar onu bir Henefî fâkihi olarak tanıtmaktadır.⁷ İran

³ Hidâyet Aydar, "Sevâtiü'l-İlham", *TürkiyeDiyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/583.

⁴ A.S. Bazmee Ansarı, "Feyzî-i Hindî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul:TDV Yayınları,1995),12/524.

⁵ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, I-XIII, (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî,t.y.), 8/86.

⁶ Ansarı, "Feyzî-i Hindî", 12/524.

⁷ Ali Rıza Karabulut, *Mu'cemu'l-mahtûât el-mevcûdetu fî mektebeti İstanbul*, (y.y.t.y.), 1054.

Kaynaklarında ise onun Şia hukukunu müdafaa ettiği ve Caferiyye Mezhebine mensup olduğu ifade edilmektedir.⁸

Feyzî-i Hindî, 974/1566'da Bâbü'r hükümdarı Ekber Şah ile tanışmış ve yazdığı bir kaside ile hükümdarın gönlünü fethetmiştir. Bâbü'r sarayına giren Feyzî-i Hindî, "Melikü's-şüarâ" ünvanını almış ve devlet işlerinde görevlendirilmiştir.⁹ Arapça ve Farsça'yı çok iyi bildiği anlaşılan ve dönemin önde gelen edip ve şairlerinden biri olan Feyzî-i Hindî, çok sayıda eser telif etmiştir. Bunlardan biri ve belki de en önemlisi mühmele sanatını ilk kez tefsire uygulayarak yazdığı *Sevâtiü'l-İlhâm* adlı Arapça Kur'ân tefsiridir.¹⁰ Feyzî-i Hindî'nin hurûf-ı mühmele ile yazdığı bir diğer eseri ise ahlaka dair olan *Mevâridü'l-Kelim*'dir Onbeş beyitlik Farsça bir *Divan*'ı olan müellif, ayrıca Lîlâvatî (Kalküta,1826) adlı matematik kitabı ve Mahabharata Destanı'ndan bazı bölümleri Sanskritçe'den Farsça'ya çevirmiştir.¹¹

1.2. Mahmûd Hamza Efendi

Şam'ın meşhur ailelerinden birine mensup olan Mahmûd Hamza Efendi'nin aslı Harran'a¹² dayanmaktadır. Abbasî halifelerinden el-Muktedir billah Nakîbüleşrafîlik¹³ görevini vermek için dedeleri İsmail b. Hüseyin b. Ahmed'i Şam'a davet etmiştir. Afif adıyla meşhur olan bu zât, 330/942 yılında Şam'a gelmiş ve 347/958 senesinde burada vefat etmiştir.¹⁴ Dedesine nispetle İbn Hamza olarak da bilinmektedir. Muharrem ayının 9. günü

⁸ Bkz.Tefsîru ve Tefâsîru Şia, (Tahran: Dairetu Meârifî Teşeyyu',1373/1954), 4/533. (İSAM Ktp. 41383/2)

⁹ Ansarı, "Feyzî-i Hindî", 12/524-525.

¹⁰ Aydar, "Sevâtiü'l-İlhâm", 36/583. Ülkemiz kütüphanelerinde *Sevâtiü'l-İlhâm*'a ait 5 adet yazma nüsha mevcuttur. Sözü edilen bu nüshalar Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi ve Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Araştırmada esas alınan nüsha ise Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya Kitaplığı 000180 nr. ve 470 varak olan Arapça bir nüshadır. Bu nüsha Mahmud Kara Çelebizade tarafından istinsah edilmiştir. Eserin yayın yeri ve tarihi belli değildir. Bkz. Feyzi-î Hindî, *Sevâtiü'l-İlhâm*, Müst. Mahmud Kara Çelebizâde, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Ktp., nr.000180,1-470.

¹⁰ Feyzi-î Hindî, *Sevâtiü'l-İlhâm*, Müst., Mahmud Kara Çelebizade, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Ayasofya Kitaplığı, nr. 000180,470 vr., 1-14.

¹¹ Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm*, (Dâru'l-ilm lil-melâyîn,2002, y.y.),5/168; A.S. Bazmee Ansarı, "Feyzî-i Hindî", 12/524-525.

¹² Harran, günümüz Türkiye'sinde Şanlıurfa vilâyetinin bir ilçesidir.

¹³ Hz. Peygamber'in sülalesi mensuplarının işleriyle meşgul olan vazife sahibi hakkında kullanılan bir tabirdir. Bkz., Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi,1983), 2/647; Ayrıca bkz. Ş.Tufan Buzpınar, "Nakîbüleşraf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/322-324.

¹⁴ Mahmûd Hamza Efendi, *Unvânu'l-esânîd*, thk. Muhammed Mutî el-Hafız, (Dımaşk: Dâru'l-beşâir, 1998), 9. Muhammed Mutî el-Hafız bu bilgiyi *Tarihu İbn Asâkir*'den nakletmiştir.

Eylül, 1305/1887'de Şam'da vefat etmiştir. Mahmûd Hamza Efendi'nin ilk hocası babası Nesîb b. Hüseyin b. Hamza'dır.¹⁵

Mahmûd Hamza Efendi; hadis, tefsir, fıkıh gibi İslamî ilimlerin pek çok dalında eser telif etmiş velûd bir alimdir. Bilhassa fıkıh ilmi konusunda zirvede yer almaktadır. Yirmi yıldan fazla müftülük makamında kalmış olan Mahmûd Hamza Efendi, görevine olan bağlılığı ve çalışkanlığı ile tanınmış, yoğun çalışmaları neticesinde Hanefî mezhebinin hemen hemen bütün meselelerini ezbere bilir hale gelmiştir.¹⁶ Müfessirin -çoğunluğu fıkıh alanında olmak üzere- muhtelif alanlarda telif etmiş olduğu çok sayıda eseri mevcuttur. Sözü edilen çok sayıdaki eserleri arasında bir *Divan*'ı ve hurûf-ı mühmele ile kaleme aldığı *Dürrü'l-Esrâr*¹⁷ isimli Kur'ân-ı Kerim tefsiri de yer almaktadır.¹⁸ Çalışmamızın konusu olan bu tefsiri Mahmûd Hamza Efendi, 1274/1857 senesinde bitirip Osmanlı Padişahı Abdülmecid'e taktim ettiğinde, Sultan Abdülmecid onu dördüncü dereceden Mecîdî nişanıyla ödüllendirmiştir.¹⁹ Osmanlının o döneminde nişanlar, yalnızca büyük işlerle uğraşanlara verildiğinden dolayı bu nişan çok büyük bir önemi haizdir.²⁰ Dönemin şartları göz önüne alındığında büyük işlerden maksat kanaatimizce devletin bekâsı ve güvenliği ile ilgili işler olmalıdır. İlmî sahada böyle bir esere Mecîdî nişanının verilmiş olması eserin ve müellifinin değeri bakımından dikkat çekicidir.

2. Noktasız Harflerle Yazılan Sevâtiu'l-İlhâm ve Dürrü'l-Esrâr'ın Genel Bir Değerlendirmesi

Dürrü'l-Esrâr ve *Sevâtiu'l-İlhâm*, mühmele sanatı uygulanarak yazılmış olmaları yönüyle ortak bir niteliğe sahip iki tefsirdir. Bu bağlamda tefsir külliyatı içinde başka bir örneği bulunmayan söz konusu bu nitelik sebebiyle her iki tefsir arasında, tefsir yöntemi açısından bir benzerlik olup olmadığı sorusu araştırılması gereken bir durumdur. Şayet böyle bir benzerlik mevcutsa bu durum mühmele sanatının tabii bir sonucu olarak mı yoksa

¹⁵ M.Mûtî el-Hâfız-Nizâr Ebâza, *Târihu ulemâi Dimaşk fi'l-karni'r-rabiî aşer*, I-II. (Dimaşk:Dâru'l- Fıkr, 1406/1986), 51.

¹⁶ el-Hâfız ve Ebâza, *Târihu ulemâi Dimaşk*, 53.

¹⁷ Eserin müellif nüshası 89 ve 87 varak olmak üzere iki ciltten oluşmaktadır. Birinci cilt Fatiha sûresinden başlayıp Tâ-hâ sûresinin sonuna kadar olan bölümün tefsirini ihtiva etmektedir. İkinci cilt ise yine Tâ-hâ sûresinin başından başlamak üzere Nâs sûresinin tefsiriyle sona ermektedir. Müellif Tâ-hâ sûresinin tefsirini birinci cildin sonuna ve ikinci cildin başına yazmak suretiyle iki kez kaleme almıştır. Sözü edilen bu müellif nüshası Topkapı Sarayı Müzesi, Ahmed-III Kitaplığı'nda bulunmaktadır. Eserin Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde de beş adet baskısı mevcuttur.

¹⁸ Mustafa Baktır, "Mahmûd Hamza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2023), 27/365-366.

¹⁹ Baktır, "Mahmud Hamza", 32/365.

²⁰ Corci Zeydân, *Terâcimu Meşârihi's-Şark Fi'l-Karni't-Tasiî Aşer*, (Beyrut:1902), 165.

sonradan yazılmış olması sebebiyle *Dürrü'l-Esrâr*'ın Feyzî-i Hindî'nin *Sevâtiü'l-İlhâm* adlı tefsirinden herhangi bir şekilde etkilenmesi dolayısıyla mı gerçekleşmiştir? Tüm bu soruların cevabını doğru bir şekilde verebilmek için her iki tefsirden örneklere yer verilmek suretiyle kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Ancak hemen belirtmeliyiz ki *Sevâtiü'l-İlhâm* Bâbürlülür dönemi şairlerinden Feyzî-i Hindî tarafından mühmele sanatının ilk kez uygulandığı bir tefsir olarak *Dürrü'l-Esrâr*'dan yaklaşık üç asır önce telif edilmiştir. Sözü edilen bu iki tefsir, gerek bulundukları coğrafya gerek içinde bulundukları zaman dilimi gerekse müelliflerinin mensup olduğu mezhep bakımından birbirlerinden ayrışır. Zira *Dürrü'l-Esrâr* 1274/1857 yılında Şam'da bir Hanefî fâkihi olan Mahmûd Hamza Efendi tarafından yazılmışken *Sevâtiü'l-İlhâm* Hindistan'da İmamiyye Şia'sına mensup olduğu iddia edilen Feyzi-î Hindî tarafından 1002/1593'de kaleme alınmıştır.²¹

Sevâtiü'l-İlhâm uzun bir mukaddime ile başlamaktadır. Müellif mukaddime kısmında tefsirinin ismi olan سواطع الإلهام / *İlhâm parıltıları* ifadesini uzun uzun açıklamıştır.²² *Dürrü'l-Esrâr*'ın mukaddimesi ise yalnızca bir sayfadır. Her iki tefsir arasındaki bu hacim farkı nerdeyse bu nispette devam etmiştir. *Sevâtiü'l-İlhâm*'ın müellifi Feyzî-i Hindî, sûrenin ismini zikrettikten sonra o sûreyle ilgili yarım sayfa civarında sûreyi tanıtıcı bilgiler vermektedir. Her sûrenin başında adeta sûrenin küçük bir özeti olarak değerlendirilebilecek bu kısa mukaddimelerde o sûrenin konusu ve önemine dair bilgiler yer almaktadır. Ayrıca müellif, sûrenin Mekkî-Medenî oluşuna da değinmektedir. Ancak sûrenin âyet sayısı hakkında herhangi bir malumat mevcut değildir.²³ Mahmûd Hamza Efendi ise tefsire başlamadan önce yalnızca sûrenin ismini, Mekkî-Medenî oluşunu ve âyet sayısını zikretmektedir.²⁴

2.1. Sevâtiü'l-İlhâm ve Dürrü'l-Esrâr'da Noktasız Harflerden Müteşekkil Eş Anımlı Kelimelerle Yapılmış Benzer Tefsir Örnekleri

Yukarıda zikredildiği gibi hurûf-ı mühmele ile yazılmış olmaları sebebiyle her iki tefsirin ihtiva ettiği noktasız harflerden müteşekkil eşanamlı kelimelere ilişkin örnekler, bu iki eseri mukayese etme imkânı vermektedir. Bu bağlamda *Sevâtiü'l-İlhâm* ve *Dürrü'l-Esrâr* arasında noktasız harflerin kullanımı bakımından olabilecek bir benzerlik örneği olarak, (el-Bakara 2/2) âyetinde yer alan لا ريب فيه cümlesinin tefsiri zikredilebilir. Zira her iki tefsirde de

²¹ Aydar, “*Sevâtiü'l-İlhâm*”, 582.

²² Feyzi-î Hindî, *Sevâtiü'l-İlhâm*, müst., Mahmud Kara Çelebizade, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Ayasofya Kitaplığı, nr. 000180,470 vr., 1-14.

²³ Feyzi-î Hindî, *Sevâtiü'l-İlhâm*, 62.

²⁴ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, thk. Üsâme Abdülazim, (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrut, 1432/2011), 1/20.

bu ifade, لريب ما حام الاعوار حوله اصلا لسطوع مدلوله و علو حاله و سمو امره و ما هو محلا له /لو ادرك السامع فيه âyetini (Onun manasının sarıhlığı, halinin ve işinin yüceliği etrafında herhangi bir şüphe dolaşmaz. Buna imkân yoktur. Şayet dinleyen kişi onun manalarının açıklığını, sırlarının ve ulaştığı yerin güzelliğini tam anlamıyla idrak etmiş olsaydı onun Allah tarafından gönderilmiş tam anlamıyla kavradı.) şeklinde açıklamış,²⁵ Mahmûd Hamza Efendi ise söz konusu âyeti *Sevâtiu'l-İlhâm*'la ortak birtakım kelimeleri kullanarak şu şekilde: ما حام حوله وهم لسطوع هداه و سموه (Onun yüceliği ve hidâyetinin açık ve net oluşu etrafında herhangi bir şüphe dolaşmaz.)²⁶

Bakara sûresinin 4.âyetine ilişkin her iki tefsirde yer alan izah ve yorumlar da bu eserlerin benzer ve farklı yönlerini göstermesi yönüyle üzerinde durulabilecek bir başka örnektir. Buna göre; وبالآخرة هم يوقنون²⁷ âyetini Feyzi-î Hindî kelime kelime ele alıp وبالآخرة عالموها ise يوقنون, لا سوا هم zamirini هم, الدار المعلوم حالها و الموعود ورودها lafzını ise عالموها şeklinde açıklamıştır.²⁸

Mahmûd Hamza Efendi ise âyetin هم يوقنون kısmını bir bütün olarak ele almış ve علموا علما حاسما و هم حصرو دار المأوى للعهد المعهود²⁹ Bakara 2/14. âyetteki, هم رؤساء اهل الحسد و المكر و اذا خلوا الي³⁰ Mahmûd Hamza Efendi, burada da âyeti cümle olarak و اذا خلوا الي şeklinde ele almış ve أمراء مكرهم³¹ şeklinde izah etmiştir.

وقالت اليهود عزيز ابن الله و قالت النصاري المسيح ابن الله ذلك قولهم بافواههم يضلون قول الذين كفروا من قبل قاتلهم³² (et-Tevbe 9/30) Zikredilen bu âyet de her iki tefsirde benzer şekilde izah edilmiştir. Öyle ki bazı lafızlar birebir aynıdır. Zira her iki müfessir de âyetteki ذلك قولهم بافواههم kısmını izah ederken لا دال لهم و ما هو الا³² şeklinde bir ifade kullanmıştır. *Sevâtiu'l-İlhâm*'da izahın tamamı لا دال لهم و ما هو الا

²⁵ Feyzi-î Hindî, *Sevâtiu'l-İlhâm*, 17.

²⁶ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/20.

²⁷ el-Bakara 2/4.

²⁸ Feyzi-î Hindî, *Sevâtiu'l-İlhâm*, 17.

²⁹ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/20-21.

³⁰ Feyzi-î Hindî, *Sevâtiu'l-İlhâm*, 18.

³¹ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/23.

³² Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Meâli*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), et-Tevbe 9/30.

Dürrü'l-Esrâr'da ise مصحح للدعوي , كلام , *Sevâtiü'l-İlhâm*'da ise قتلهم الله ; *Dürrü'l-Esrâr*'da ise طردهم و هو دعاء سؤ لاهلاكهم ; *Sevâtiü'l-İlhâm*'da ise قتل ادعوا الله او ادعوا الرحمن أيما ما تدعوا فله الاسماء الحسنی و لا تجهر ب صلابك و لا تخافت بها و³³ açıklanmıştır. *De ki: İster Allah diyerek, ister rahman diyerek yakarın; hangisiyle yakarırsanız olur, çünkü bütün güzel isimler ona mahsustur. Namazında niyazında sesini fazla yükseltme, fazla da kısma ikisinin arasında bir yol tut.*"³⁴ Allah'ın isim ve sıfatları ile ilgili olan bu âyet her iki tefsirde benzer şekilde yorumlanmıştır. Her iki müfessirin Allah'ın güzel isimlerinden birkaçı olarak zikrettikleri örnekler birbirinin aynıdır.

Sevâtiü'l-İlhâm'da Feyzî-i Hindî, onlara de ki: Allah diye isimlendirin veya Rahman diye isimlendirin veya dilediğiniz bir isim ile çağırın veya Allah ve Rahman'dan her biri ile bağlantılı bir şeyle çağırın Allah ismiyle beraber onun yüceliğini gösteren hangi isimle ona dua ederseniz verdiğiniz isimler onundur. Allah, el-melik, es-selâm, el-musavvîr, el-hükm, el-vâsi', el-vedûd, el-vâhîd, el-ehâd, es-sâmed, el-evvel, mâlikü'l-mülk vb. isimlerin gelişi gibi³⁵ şeklinde bir izah yaparak esmâü'l-hüsna'dan bazılarını zikretmiştir.

Mahmûd Hamza Efendi ise âyetin tefsirinde Allah'ın güzel isimlerinden bazılarını zikretmiş ve şöyle demiştir: Güzel İsimlerin tamamı müsemması bir olan isimlerdir ve o; ismi yüce, hamdi ulu olan Allah'tır. Müfessir daha sonra terim olarak belli bir üslupla ifade edilen Esmâü'l-hüsna'dan birkaçının; Allah, lâ ilâhe illa hû, el-melîk, es-selâm, el-musavvîr, el-hükm, el-adl, el-vâsi' el-vedûd, el-vâhid, el-ehâd, es-sâmed, el-evvel ve mâlikü'l-mülk olduğunu ifade etmiştir.³⁶

Sevâtiü'l-İlhâm ve *Dürrü'l-Esrâr*'da benzer şekilde te'vil edilen örneklerden biri de el-Kehf 18/ 19-21.âyetlerde yer almaktadır. Buna göre her iki müfessir, 19.âyetin هذه الي المدينة وكذلك اعثرنا عليهم (Tarsus) şehri olarak açıklamıştır. 20.âyetteki رھطهم و اهل الاسلام و³⁷ (kıssayı anlatarak) insanları onlardan haberdar ettik..." kısmı *Sevâtiü'l-İlhâm*'da رھطهم و اهل الاسلام ile te'vil edilmiştir. *Dürrü'l-Esrâr*'da ise âyetin te'vili şöyledir: اذ يتنازعون المراد اطلع الله ملاهم و اهل الاسلام احوالهم. Âyetin devamındaki عصرهم و هم اهل الاسلام و اعداء Hindî, şeklinde, tefsir etmiş, Mahmûd Hamza Efendi ise benzer bir ifade ile اهل الاسلام و عكسهم³⁷ biçiminde te'vil etmiştir.

³³ Feyzî-i Hindi, *Sevâtiü'l-İlhâm*, 170; Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/414.

³⁴ el-İsrâ 17/110.

³⁵ Feyzî-i Hindî, *Sevâtiü'l-İlhâm*, 241.

³⁶ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/602.

³⁷ Feyzî-i Hindi, *Sevâtiü'l-İlhâm*, 244; Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 2/7.

2.2. Her İki Tefsirde Ortak Olarak Kullanılmış Olan Noktasız Harflerden Müteşekkil Kelimelerden Bazıları

<i>Sevâtiü'l-İlhâm</i>	<i>Dürrü'l-Esrâr</i>
ذهب الله بنورهم (el-Bakara 2/17)	ذهب الله بنورهم (el-Bakara 2/17)
طمس kelimesi ile izah edilmiştir. ³⁸	طمس kelimesi ile izah edilmiştir. ³⁹
صم بكم عمي (el-Bakara 2/18)	صم بكم عمي (el-Bakara 2/18)
سدوا مسامعهم: şeklinde tefsir edilmiştir. ⁴⁰	سدوا مسامعهم: şeklinde tefsir edilmiştir. ⁴¹
رَعَدَ (el-Bakara 2/19)	رَعَدَ (el-Bakara 2/19)
اصطكاك الركاب: Tefsiri: ⁴²	اصطكاك الركاب: Tefsiri: ⁴³
حذر الموت (el-Bakara 2/20)	حذر الموت (el-Bakara 2/20)
روى الحمام والهلاك Tefsiri: ⁴⁴	تفسيري الحمام او روع الاسلام ⁴⁵
اضاع (el-Bakara 2/20)	كلما اضاع لهم (el-Bakara 2/20)
Tefsiri: لمع و لاح لهم ⁴⁶	Tefsiri: كلما لمع لهم ⁴⁷
متشابهها (el-Bakara 2/25)	متشابهها (el-Bakara2/ 25)
صورا او اسما لا طعما و حلوا Tefsiri ⁴⁸	صورا لا طعما Tefsiri ⁴⁹
أخذهم (Âl-i İmrân 3/11)	أخذهم (Âl-i İmrân3/ 11)
اهلكهم Tefsiri ⁵⁰	اهلكهم Tefsiri ⁵¹
أنبئكم (Âl-i İmrân 3/15)	أنبئكم (Âl-i İmrân 3/15)
أعلمكم Tefsiri ⁵²	أعلمكم Tefsiri ⁵³
واتوا (en- Nisâ 4/4)	واتوا (en- Nisâ 4/4)

³⁸ Feyzî-i Hindî, *Sevâtiü'l-İlhâm*, 19.

³⁹ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/23.

⁴⁰ Feyzî-i Hindî, *Sevâtiü'l-İlhâm*, 19; Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/24.

⁴¹ Feyzî-i Hindî, *Sevâtiü'l-İlhâm*, 19; Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/24.

⁴² Feyzî-i Hindî, *Sevâtiü'l-İlhâm*, 19.

⁴³ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/24.

⁴⁴ Feyzî-i Hindî, *Sevâtiü'l-İlhâm*, 19; Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/24.

⁴⁵ Feyzî-i Hindî, *Sevâtiü'l-İlhâm*, 19; Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/24.

⁴⁶ Feyzî-i Hindî, *Sevâtiü'l-İlhâm*, 19.

⁴⁷ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/25.

⁴⁸ Feyzî-i Hindî, *Sevâtiü'l-İlhâm*, 20.

⁴⁹ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/27.

⁵⁰ Feyzi-i Hindî, *Sevâtiü'l-İlhâm*, 62.

⁵¹ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/136.

⁵² Feyzi-i Hindî, *Sevâtiü'l-İlhâm*, 64.

⁵³ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/137.

Tefsiri ⁵⁴ اعطوا	Tefsiri ⁵⁵ اعطوا
صَدَقَاتِهِنَّ (en-Nisâ 4/4)	صَدَقَاتِهِنَّ (en-Nisâ 4/4)
Tefsiri ⁵⁶ مهورها	Tefsiri ⁵⁷ المهور
الميتة (el-Mâide 5/3)	الميتة (el-Mâide 5/3)
Tefsiri ⁵⁸ اكله	Tefsiri ⁵⁹ اكله
الدم (el- Mâide 5/3)	الدم (el-Mâide5/3)
Tefsiri ⁶⁰ المسال	Tefsiri ⁶¹ السائل
بالازلام (el-Mâide 5/ 3)	بالازلام (el-Mâide5/3)
Tefsiri ⁶² عود كالسهم	Tefsiri ⁶³ سهام الهو
كتابا (el-En'âm 6/ 7)	كتابا (el-En'âm 6/7)
Tefsiri ⁶⁴ مرسوما	Tefsiri ⁶⁵ محررا و مرسوما
ولقد خلقناكم (el-A'râf 7/11)	ولقد خلقناكم (el-A'râf 7/11)
Tefsiri ⁶⁶ والدكم آدم	Tefsiri ⁶⁷ والدكم آدم
ذات الشوكة (el-Enfâl 8/7)	ذات الشوكة (el-Enfâl 8/7)
Tefsiri ⁶⁸ الحد و السلاح	Tefsiri ⁶⁹ اهل السلاح و العدد
ان انذر (Yûnus 10/2)	ان انذر (Yûnus 10/2)
Tefsiri ⁷⁰ روع	Tefsiri ⁷¹ روع
جُرْزَا (el-Kehf 18/8)	جُرْزَا (el-Kehf 18/8)
Tefsiri ⁷² اَمْلَس	Tefsiri ⁷³ اَمْلَس

⁵⁴ Feyzi-î Hindî, *Sevâtiü'l-Îlhâm*, 85.

⁵⁵ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/199.

⁵⁶ Feyzî-i Hindî, *Sevâtiü'l-Îlhâm*, 85.

⁵⁷ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/199.

⁵⁸ Feyzi-î Hindî, *Sevâtiü'l-Îlhâm*, 105.

⁵⁹ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/255.

⁶⁰ Feyzi-î Hindî, *Sevâtiü'l-Îlhâm*, 106.

⁶¹ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/255.

⁶² Feyzi-î Hindî, *Sevâtiü'l-Îlhâm*, 106.

⁶³ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/256.

⁶⁴ Feyzî-i Hindî, *Sevâtiü'l-Îlhâm*, 125.

⁶⁵ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/300.

⁶⁶ Feyzî-i Hindî, *Sevâtiü'l-Îlhâm*, 141.

⁶⁷ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/346.

⁶⁸ Feyzî-i Hindî, *Sevâtiü'l-Îlhâm*, 160.

⁶⁹ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/391.

⁷⁰ Feyzî-i Hindî, *Sevâtiü'l-Îlhâm*, 180.

⁷¹ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/443.

⁷² Feyzî-i Hindî, *Sevâtiü'l-Îlhâm*, 241.

2.3. Sevâtiü'l-İlhâm ve Dürrü'l-Esrâr'da İşlenen Bazı Ulûmu'l-Kur'ân

Konuları

Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılmasına hizmet eden bir ilim dalı olarak ulûmu'l-Kur'ân, tefsir ilminde önemli bir yere sahiptir. Zira ulûmu'l-Kur'ân; Kur'ân'ın inşi, tertibi, cem'i, yazılması, okunması, tefsiri, i'câzı, nâsihi-mensûhu ve hakkındaki şüphelerin giderilmesi gibi Kur'ân'la ilgili önemli konulardan bahseder.⁷⁴Bu bağlamda her iki tefsiri mukayese etme imkanı sunması hasebiyle ulumu'l-Kur'ân konularından hurûf-ı mukatta'a, nesh ve muhkem-müteşâbih gibi meselelere dair örneklerle konuyu izah etmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Zira bu bize müfessirlerimizin tefsir metotlarını ve maksatlarını ifade ediş biçimlerini ortak bir konu üzerinde mülâhaza etme imkânı vermektedir.

Müfessirlerimizin hurûf-ı mukatta'ayı izah etme biçimleri ile ilgili bir örnek olarak Bakara sûresinin başında yer alan الم harflerinin tefsirini *Sevâtiü'l-İlhâm*'dan başlamak üzere şöyle zikredebiliriz: Feyzî-i Hindî, bu harflerin; Allah ile peygamberi arasında bir sır olduğunu ve bu sırda bir başkasının muttali' olamayacağını ifade etmiş, akabinde veya diyerek Allah'ın bütün sözlerinin isimleri, sûrelerin isimleri, Allah'ın isimleri, Allah'ın yeminleri şeklinde bazı ihtimaller sıralayarak, hurûf-ı mukatta'anın bildiri ve ahd bakımından mükemmel bir konuma sahip olduğunu belirtmiştir. Ayrıca o, Allah'tan başkası için sır olan bu harflerin, kendilerine dair bilginin sınırlı olduğunu ilan etmek için gönderildiğini ve o harflerin anlamı ve muradının yalnızca Allah'a, Melek'e ve Muhammed'e (s.a.v) ait olduğunu sözlerine eklemiştir. Son olarak müellif, velhâsıl diyerek Allah, kelâmı gönderen, Melek (Cebrail) getiren, Muhammed (s.a.v) kendisine kelimeleri gönderilendir şeklinde bir özet yapmıştır.⁷⁵Mahmûd Hamza Efendi ise hurûf-ı mukatta'anın sûre başlarında yer alan sûrelerin isimleri, Kur'ân'ın isimleri veya kelimelerin baş harfleri şeklinde ifade ettiği üç ihtimalden söz etmiş ve akabinde en doğrusunu Allah bilir şeklinde bir ifadeyle hurûf-ı mukatta'anın müteşâbihattan olduğuna dair selefin görüşüne yönelmiştir.⁷⁶

Her iki müfessirin hurûf-ı mukatta'aya ilişkin izahları, ulûmu'l-Kur'ân kaynaklarında ifade edildiği gibi sahâbe döneminden itibaren bu konu üzerinde ortaya konmuş görüşlerden

⁷³ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 2/4.

⁷⁴ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-mârif, 1426/2005), 1/28.

⁷⁵ Feyzî-i Hindî, *Sevâtiü'l-İlhâm*, 16.

⁷⁶ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/19.

ibarettir.⁷⁷ Aralarındaki fark ise *Sevâtiü'l-İlhâm*'ın daha fazla yorum içerdiği *Dürrü'l-Esrâr*'ın ise daha kısa, öz ve bilgi aktarmaya yönelik bir üslûba sahip olduğu şeklinde özetlenebilir.

Nesh⁷⁸ meselesine gelince bu konu, Bakara 106.âyet bağlamında değerlendirilecektir. مانسوخ من آية او ننسها نأت بخير منها او مثلها “Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz...” (el-Bakara 2/106)⁷⁹

Feyzî-i Hindî âyetteki نسخ kelimelerini اُورد ve اطرَح kelimeleri ile tefsir edip devamındaki من آية ibaresini kolaylaştırmak için emrin hükmünün ve lafzının veya ikisinden birinin kaldırılması şeklinde izah etmiştir. Mahmûd Hamza Efendi ise doğrudan nesh çeşitlerini sıralamış ve bunları hükmü ve lafzı veya yalnız hükmü ya da yalnız lafzı şeklinde açıklayarak tefsir etmiştir. Âyetteki او ننسها lafzına gelince her müfessir de bu lafzı aynı kelimenin farklı bir formuyla izah etmiştir. Feyzî-i Hindî bu lafzı اَمْحُوهَا (sildim/yok ettim), şeklinde açıklamışken Mahmûd Hamza Efendi اَلَمْحُوْهَا (silme/yok etmek) ifadesini tercih etmiştir. نأت بخير âyetinin maksudunu Feyzi-î Hindî, Daha iyi bir amel ve dünya ve ahirete yönelik olarak ehl-i İslam için daha kolay olan şeydir şeklinde açıklamıştır. Mahmûd Hamza Efendi ise alem için daha kolay olan şeydir diye açıklamış ve neshin muhal olduğunu gösteren hiçbir delil olmadığını belirtmiştir. Zira ona göre, neshte esas olan şey, alemler için zamanın geçmesiyle devam eden bir hükmün başka bir hükümle değiştirilmesinin ilmini ihtiva eden

⁷⁷ Bkz. Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, (İstanbul: İFAV, 2009), 185 vd.; Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Tefsir-i Kebîr*, thk. Seyyid İmrân, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1433/2012), 1/318. vd.; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdîr b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Abdülkadir 'Atâ, I-IV, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012), 125. vd.; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, I-II, 2. Baskı, (Mustafa Dîb el-Bugâ ta'likî), (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1427/2006), 1/658. vd.; Subhi es-Sâlih, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâ'în, 1428/2007), 236.

⁷⁸ Konuyla ilgili olarak bkz. Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 2:68.; Zerkeşî, *el-Burhan fî ulûmi'l-kur'ân*, 2/19.; Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh fî'l-Kur'ânî'l-Kerim*, thk. eş-Şeyh Zekerîya Umeyrat, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971) 3.; Fahrüddîn er-Râzî, *el-Mahsul fî İlmi'l-usûl*, neşr. Şuayb el-Arnâvud, (Beyrut: Risâle, 1433/2012), 1/417.; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (İstanbul: Sıraç Yayınevi, t.y.), 65.; Abdurrahman Çetin, "Nesih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/579-580.; Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 9. baskı, (Konya: Kitap Dünyası, 2008), 32.; es-Sâlih, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, 259. vd.; Suyûtî, *el-İtkân*, 2/700. vd.; Zerkeşî, *el-Burhan fî ulûmi'l-Kur'ân*, 2/20. vd.; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhisu fî ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 1418/1998), 214.; Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şafîi, *er-Risâle*, thk. Abdüllatif el-Humeym/ Mahir Yasin el-Fahl, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1435/2014), 138. vd.; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil b. Yunûs en-Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, thk. Muhammed Abdüsselânm Muhammed, (Kuveyt: Mektebetü'l-felâh, 1408/1988), 58. vd.; el-Arabî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh fî'l-Kur'ânî'l-Kerim*, 11. vd.; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh fî'l-Kur'ânî'l-Kerim*, Neşr. Abdülgaffâr Süleyman el-Bindârî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986), 1/7-9.

⁷⁹ Çalışmada geçen âyet mealleri, Komisyon tarafından hazırlanan ve Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları tarafından yayınlanan (Ankara: 2014) *Kur'an Yolu Meâlî*'ne başvurularak verilmiştir.

hikmetlere yönelik bir kolaylığın varlığıdır. Feyzî-i Hindî, âyetle Hz. Peygamber’le birlikte ona itaat edenlere ve (İslam’a) davet edilenlere hitap edildiğini ve âyetle işaret edildiği gibi Allah’ın onlara bildirdiğinden başka bir bilgi kaynaklarının olmadığını ifade edildiğini belirtmiştir.⁸⁰

Tefsirlerinden nakledilen yorumlarda her iki müfessirin Kur’an’da neshin varlığını kabul ettiği görülmektedir. Bu bağlamda neshin tanımı ve hikmetine dair yapmış oldukları izahlarda bir benzeşmenin var olduğu da söylenebilir. Bununla birlikte ما lafzı dışında noktasız harflerden oluşan ortak bir lafız kullanmadıklarının da altını çizmek gerekir. Ayrıca Feyzî-i Hindî’nin neshi, Hz. Peygamber’in risâletine işaret eden yönüyle değerlendirdiği, Mahmûd Hamza Efendi’nin ise neshi hükmün yürürlükten kalkması noktasında aklın mümkün oluşu yönüyle ele aldığı görülmektedir. Âl-i imrân 3/7.âyeti bağlamında muhkem ve müteşâbih⁸¹ âyet kavramı: هو الذي انزل عليك الكتاب منه آيات محكمات هن ام الكتاب و اخر متشابهات فام الذين في قلوبهم زيغ فيتبعون تشابه منه ابتغاء الفتنة و ابتغاء تأويله و ما يعلم تأويله الا الله و الراسخون في العلم يقولون امانا به *“Sana kitabı indiren O’dur. Onun (Kur’an’ın) bir kısım âyetleri muhkemdir ki bunlar kitabın esasıdır. Diğerleri ise müteşâbihtir. Kalplerinde sapma meyli bulunanalar fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) tevil etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun tevilini ancak Allah bilir. Bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler. Derler ki: ona inandık hepsi rabbimizin katındandır.”*⁸²

Feyzî-i Hindî, Hz. Muhammed’e bilinen o kitabın (الطرس المعهود) indirildiğini ve ondaki muhkem âyetlerin kelimeleri kuvvetli ve delaleti açık âyetler olduğunu belirtmiş ve muhkem âyetten muradın Allah’ın gönderdiği tüm kitaplarda emrettiği şey veya ihtiva ettiği hüküm açısından tek bir şeye hamledilen kelime olduğunu beyân etmiştir. Muhkem âyetlerin kitabın aslı esası olduğunu bunların dışındakilerin ise sûre başlarındaki (şeyler) gibi idrak etmeye herhangi bir yol bulunmayan müteşâbihâtta olduğunu belirtmiştir. Müfessir Allah’ın (âyetle) müteşâbihâtla ilgili meramını açıkladığını veya Allah’ın tüm kitaplarda müteşâbihâta ilişkin bir şey emretmediğini ya da bu âyetlerin bir şeye hamledilmemesini ve bunların sınırlı olduğunu açıkladığını ifade etmiştir

⁸⁰ Feyzî-i Hindî, *Sevâti’l-İlhâm*, 62.; Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü’l-Esrâr*, 1/54.

⁸¹ Suyûtî, *el-İtkân*, 2/240; Zürcânî, *Menâhilü’l-irfân*, 156 vd.; Zerkeşî, *el-Burhan*, 2/43.; Ebû İshak eş-Şâtîbî, *el-İ’tisam*, thk. Seyyid İbrahim (Kahire:Dâru’l-Hadis, 1423/2003), 443 vd.; Mennâu’l-Kattân, *Mebâhisu fi Ulûmi’l-Kur’ân*, 193.

⁸² Âl-i İmrân 3/7.

زیغ ifadesini ise عدول عما هو السداد وهم اهل الاهواء şeklinde açıklamıştır. Amel etmek ve delil çıkarmak için onun müteşâbihine tâbi olanların muhkem âyetleri atarak kötü niyetle ona yaklaştıklarını, zira bu kişilerin evham, vesvese ve ehl-i İslam'ın kötülüğünü isteyerek fitneye ve tevile yöneldiklerini belirtmiştir. Müteşâbihâta ait bilgiye gelince bunlara ait bilgilerin yalnızca Allah'a mahsus olduğunu ifade etmiş ve و الراسخون في العلم ibaresinin sonra gelen يقولون آمنا به cümlesine hamledildiğini ifade ederek ilimde zirve olan İslam âlimlerinin Resûlullah'a indirilen âyetlerin tümünün muhkem olduğuna iman ettik dediklerini sözlerine eklemiştir.⁸³

Mahmûd Hamza Efendi ise muhkemi, mânâsı açık olan şey diye tarif etmiş ve muhkem âyetlerin kitabın esası ve hükümlerin kaynağı olduğunu belirtmiştir. Müteşâbih âyetlerin ise hurûf-ı mukattaa ve benzerleri olduğunu, haksızlığa meyledenlerin fitne çıkarmak ve içeriğini ayırtırmak için müteşâbihlerin peşine düştüklerini ifade etmiştir. Müteşâbihlerin muhtevasını yalnızca Allah'ın bildiğini, ilimde zirve olanların ise onlar hakkında bilgi sahibi olmamış olsalar dahi inandık, muhkem ve müteşâbihlerin hepsi rabbimizin katındandır dediklerini sözlerine eklemiştir. Mahmûd Hamza Efendi ayrıca و الراسخون في العلم ifadesini ibtida cümlesi kılarak يقولون آمنا به cümlesine hamletmiş böylece müteşâbihi, yalnızca Allah'ın ilmine has kıldığı şey diye tefsir etmiştir.⁸⁴

Her iki tefsirde yer alan muhkem ve müteşâbih âyetler ve bunların te'vili konusunda yukarıda nakledilen yorum ve görüşlerin birbirine paralel olduğu rahatlıkla söylenebilir. Zira her iki müfessir de âyetteki و الراسخون lafzını iptida-i kelam sayarak müteşâbihâtın yalnızca Allah'ın ilmine mahsus olduğu yönünde bir tevili tercih etmiştir.

2.4. *Sevâtiu'l-İlhâm* ile *Dürrü'l-Esrâr* Arasındaki Bazı Farklılıklar

Hurûf-ı mühmele ile yazılmış olmaları sebebiyle her iki tefsirin bazı ortak kelime ve terkiplere sahip olduğu görülmektedir. Bu durum sözü edilen tefsirler arasında bir üslup benzerliği olarak değerlendirilebilir. Ancak bu iki tefsiri birbirinden ayıran bazı nitelikler de mevcuttur. Bu bağlamda söz konusu iki tefsir, bir rivâyet tefsir metodu olan sebab-i nüzûle yer verme noktasında birbirlerinden ayrışır. Zira sebab-i nüzûllerin kullanımı bakımından *Dürrü'l-Esrâr*'da yer alan örnekler, *Sevâtiu'l-İlhâm*'da zikredilen örneklerden daha fazladır. Ayrıca Sebeb-i nüzûller, *Sevâtiu'l-İlhâm*'da genellikle ilgili olaya gönderme yapılmak suretiyle verilirken *Dürrü'l-Esrâr*'da doğrudan sebab-i nüzûl rivâyeti nakledilmektedir.

⁸³ Feyzî-i Hindî, *Sevâtiu'l-İlhâm*, 62.

⁸⁴ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/134-135.

Örneğin “Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırırlar...”⁸⁵ mealindeki bu âyetin tefsirine her iki müfessir de المراد علماءهم diye başlayıp Hz. Peygamber’in kastedildiğini ifade etmişlerdir. Devamında ise Feyzi-î Hindî âyeti dirâyeten tefsir etmiş ve Hz. Peygamber’in güzel sıfatlarını anlatmıştır.⁸⁶ Mahmûd Hamza Efendi ise Hz. Ömer’in Abdullah İbn-i Selâm’a Hz. Peygamber’in Allah’ın resûlü olduğunu nasıl anladığına ilişkin olarak sormuş olduğu soruya dair rivâyeti nakletmiştir.⁸⁷ Sebeb-i nüzûlü zikretme bakımından her iki tefsir arasındaki farkı gösteren bir örnek de Âl-i imrân 3/11 âyetinin tefsiridir. Zira âyetteki فآخذهم ifadesini her iki müfessirimiz اهلكهم diye açıklamış ancak Feyzi-î Hindî sebep-i nüzûlü zikretmeden âyetle kastedilen kişilerin Mekke ehli veya Yahudiler olduğunu belirtmiş, Mahmûd Hamza Efendi ise bu kişilerin Yahudiler olduğunu ifade ederek âyetin sebep-i nüzûlünü zikretmiştir.⁸⁸

Sebeb-i nüzûl konusuna bir başka örnek de şu âyetin tefsiridir. يا ايها النبي اتق الله و لا تطع الكافرين و المنافقين⁸⁹ Zikredilen âyeti Feyzî-i Hindî, tek tek lafızları açıklamak suretiyle tefsir etmiş, Mahmûd Hamza Efendi ise âyetin sebep-i nüzûlünü belirterek tefsir etmiştir. Buna göre âyet bir grup müşrikin Resûlullah’tan putları reddetmemesini istemeleri sebebiyle vahyedilmiştir.⁹⁰ ان الذين ينادونك من وراء الحجارا اكثرهم لا يعقلون⁹¹ âyeti de yine sebep-i nüzûl rivayetleri ile açıklanmıştır. Feyzî-i Hindî, âyeti kelime kelime ele almış ve bir grubun Hz. Peygamber’e hanımlarının evlerinde iken İsrâ olayı ile ilgili olarak (olayla ilgili soru sormak için) seslendiklerini ifade ederek âyetin sebebi nüzûlüne gönderme yapmış, Mahmûd Hamza Efendi ise Hz. Peygamber, ailesi ile dinlenirken bir grubun onun eşinin yanında olduğunu bilmeyerek Resûlullah’a seslendiklerini ifade edip âyetin bu nahoş davranışı engellemek için vahyedildiğini bildirmiştir.⁹²

Konuyla ilgili olarak zikredilen bu âyetin الذين ينفقون اموالهن با ليل و النهار سرا و علانية فلهن⁹³ Hz. Ali hakkında vahyedildiğini ifade eden müfessirlerimizden Feyzî-i Hindî, Hz. Ali yerine الله الكرار ifadesini kullanıp, âyetin Hz. Ali’nin durumunu açıklamak için vahyedildiğini belirterek sebep-i nüzûlüne kısa bir atıf

⁸⁵ el-Bakara 2/146.

⁸⁶ Feyzî-i Hindî, *Sevâtiü’l-İlhâm*, 68.

⁸⁷ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü’l-Esrâr*, 1/69.

⁸⁸ Feyzî-i Hindî, *Sevâtiü’l-İlhâm*, 62-63; Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü’l-Esrâr*, 1/136.

⁸⁹ el-Ahzâb 33/1.

⁹⁰ Feyzî-i Hindî, *Sevâtiü’l-İlhâm*, 333; Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü’l-Esrâr*, 2/250.

⁹¹ el-Hucûrât 49/4

⁹² Feyzî-i Hindî, *Sevâtiü’l-İlhâm*, 400; Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü’l-Esrâr*, 2/419.

⁹³ el-Bakara 2/274.

yapmıştır. Mahmûd Hamza Efendi ise âyetin, Hz. Ali'yi övmek için vahyedildiğini ifade ettikten sonra Hz. Ali'nin ayetteki hüküm gereğince sahip olduğu dirhemlerden birini akşam, birini sabah, birini açıktan, birini de gizliden vermek suretiyle Allah'ın vahyettiği ve Resûlullah'ın anlattığı şekilde infak ettiğini zikretmiştir. Mahmûd Hamza Efendi Hz. Ali için *ولد عم الرسول وهو اسد الكرار* ifadesini kullanmıştır.⁹⁴

Her iki tefsirin birbirinden ayrıştığı bir diğer yön ise fikhî tefsir metodunu kullanma konusunda ortaya çıkmaktadır. Konuyla ilgili olarak ahkâm âyetlerinin tefsirinde Feyzî-i Hindî genellikle anlam üzerinde dururken bir Hanefi fakihi olan Mahmûd Hamza Efendi, fikhî hüküm bildirme konusunda gerek Hanefilerin gerekse Şafii, Maliki ve Hanbelilerin görüşlerini zikretmektedir.⁹⁵ Örneğin, *ولا تتكلموا مما لم يذكر اسم الله عليه* “Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan emeyin.” (el-En'âm 6/121) Meâlindeki âyeti Feyzî-i Hindî, üzerinde Allah'ın ismini zikredilmeyen hayvanlardan maksat bir Müslümanın kasıtlı olarak Allah'ın ismini zikretmediği hal şeklinde açıklamış ve böyle kesilmiş bir hayvanın etinden ehl-i İslam'ın yememesi gerektiğini bildirmiştir.⁹⁶ Mahmûd Hamza Efendi ise yenmesi haram olan etin; Allah'tan başka bir isim zikredilerek kesilen hayvanın eti veya kendi hali üzere ölmüş olan hayvanın eti ya da bir Müslümanın kasıtlı olarak keserken Allah'ın ismini zikretmediği hayvanın eti olduğunu beyan etmiştir. Müslümanın kesim esnasında unutmamasını ise haramlık kapsamında görmez. Müfessir yorumun devamında ulemâdan birinin Allah'ın isminin kasıtlı ya da unutulmuş olarak zikredilmemesini eşit kabul ederek her ikisinin etini de helal saydığını belirtmiştir.⁹⁷ Görüldüğü gibi Mahmûd Hamza Efendi'nin, kesim esnasında besmeleyi zikretmenin hükmü olarak işaret ettiği şartlar Hanefilerin ileri sürdüğü şartlardır. İsim zikretmeden ulemâdan birinin görüşü olarak ifade ettiği ibare ise İmam Şafii'nin görüşüdür.⁹⁸

2.5. Sevâtiu'l-İlhâm ve Dürrü'l-Esrâr'da Kevser Sûresi'nin Tefsiri

Sevatiu'l-İlhâm:

⁹⁴ Feyzi-î Hindî, *Sevâtiu'l-İlhâm*, 60; Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/126.

⁹⁵ Krş. Feyzi-i Hindî, *Sevâtiu'l-İlhâm*, 107; Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/59.

⁹⁶ Feyzi-î Hindî, *Sevâtiu'l-İlhâm*, 126.

⁹⁷ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/330.

⁹⁸ Cessâs Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdık el-Kamhavî, (Beyrut: Dâru İhyâ't-Turâsi'l-Arabî, 1405/1985), 4/171; er-Râzî, *Tefsirü'l-kebîr*, 7:155; Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer Muhammed ez-Zemahşerî, *Tefsiru'l-Keşşâf an Hakâiki Gâvamizi't-tenzîl fî vucûhi't-te'vîl*, I-IV, thk. Muhammed Abdüsselâm Şahin, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1437/2015), 2/59; Abdullah b. Mahmûd el-Mavsîlî, *el-İhtiyar li Ta'lîli'l-Muhtar*, I-V, (Şeyh Mahmud Ebu Dakika ta'likâtı ile), (Kahire: Matbuâtü'l-Halebî, 1356/1937), 5/9-10.

سورة الكوثر

موردها ام الرحم و محصول اصول مدلولها إعداء الاء اعطاها الله لاکرم المرسل محمد صلعم و الامر له لما صلاه و
لسخط الداء و اعلام اهلاک الاعداء له

بسم الله الرحمن الرحيم

لما رحل رسول الله صلعم و ادركه السام و سمعه العاص و وصمه و كلم صلعم هو عسور لا ولد له لو ادركه السام و
هلك حُسيم اسمه صلعم ارسل الله إنا اعطيناك محمد الكوثر العطاء الكامل علما و عملا او المورد الامر ماء و احمد هواء و
ورود ماؤه المُدام و هو مورد رسول الله صلعم اعطاه الله له صلعم كرما او المراد الاولاد او علماء الاسلام او كلام الله
المرسل فصل دواما لربك لله لا لما سواه كما هو عمل مرء مرء عمدا لا سهوا وانحرو اسرح لله و اعط اهل السؤال و هو
عكس الكلام الاول المصرح لا حوال اهل السهو الصد و اعمالهم ان شأنك عدوك هو الابتر المعدم لا ولد له و آدم الله
اولادك و مراسم اوامرك و مكارم عصرك و محامد اسمك مورد ما⁹⁹

Dürrü'l-Esrâr:

سورة الكور

مكية و آيها ثلاث آيات

بسم الله الرحمن الرحيم

انا اعطيناك المعطى له هو رسوله صلى الله على روحه و سلم الكوثر هو آل الرسول و اولاده أو علماء الاسلام
كلام الله المكرم أو اسم ماء وسط دار السلام أحور حلو كالعسل فصل لربك دم علي الركوع له و الامر له و لأهل الاسلام
وانحرو اعط اللحم لكل عائل و سائل ان شأنك وهو العاص ولد و اعل هو الابتر لا ولد له¹⁰⁰

Her iki müfessirimiz de sûrenin tefsirine, Mekkî-Medenî durumu hakkında bilgi vererek başlamıştır. Feyzi-î Hindî sûrenin âyet sayısına değinmemiş ancak bu sûrenin Hz. Peygamber'e bir ikram olarak nazil olmasının gerekçelerini sûreye dair bir ön bilgi olarak zikretmiştir. Ayrıca tefsirden önce sûrenin sebab-i nüzûlünü de As b. Vail'e ilişkin rivâyet çerçevesinde açıklamış ve sûreyi parça parça tefsir etmiştir. Mahmûd Hamza Efendi ise sûrenin âyet sayısını da zikrederek doğrudan tefsire başlamış ve ان شأنك ibaresinden maksadın As b. Vail olduğunu ifade etmiştir. Feyzi-î Hindî *Kevser*'i ilim ve amel bakımından tam bir ihsan olarak açıklayarak bunun Hz. Peygamber'e ikram olarak Allah tarafından verilmiş bir ihsan olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu ihsanın; çocuklar, İslam âlimleri ya da Kur'ân-ı kerim olduğunu ifade etmiştir. Mahmûd Hamza Efendi ise *Kevser* lafzının anlamı üzerine herhangi bir açıklama yapmadan bu kelime ile kastedilme ihtimali

⁹⁹ Feyzi-î Hindî, *Sevâtiü'l-İlhâm*, 469-470.

¹⁰⁰ Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 2/626.

olan manâları ifade etmiştir. Ona göre Kevser, Hz. Peygamber'in çocukları ve ailesi veya İslam âlimleri, Kur'ân-ı Kerîm ya da cennette akan tadı hoş ve tatlı bir sudur.

SONUÇ

Her iki tefsirden nakledilen örnekler ve Kevser sûresi tefsiri özelinde *Sevâtiu'l-İlhâm* ve *Dürrü'l-Esrâr*'ın gerek birbirinin aynı olan bazı noktasız eşanlamlı kelimelerin kullanımı yönüyle gerekse tefsir yöntemlerinin benzerliği sebebiyle bir takım ortak özelliklere sahip oldukları söylenebilir.¹⁰¹ Ancak yukarıda zikredildiği gibi söz konusu tefsirlerin birbirinden farklı izah ve yorumlar ihtiva ettiği ve kendilerine has bir üslûba sahip oldukları da göz ardı edilmemelidir. Zira hurûf-ı mühmele ile yazılmış tefsirler olarak bilhassa noktasız harflerden oluşan eşanlamlı kelimelerden bazıları her iki tefsirde sıkça kullanılmış olsa da bazı noktasız harflerden oluşan kelimeler yalnızca tefsirlerden birinde yer alması yönüyle farklılık arz etmektedir. Örneğin; الهود kelimesi her iki tefsirde Yahudiler¹⁰² anlamında kullanılırken, Hristiyanlar kelimesi yerine *Sevâtiu'l-İlhâm*'da رَهط روه الله¹⁰³ *Dürrü'l-Esrâr*'da مدعو لأهل والولد للالام ifadesi tercih edilmiştir.¹⁰⁴ Ayrıca *Sevâtiu'l-İlhâm*'da *Dürrü'l-Esrâr*'a nispetle kelimelerin manâlarını açıklamaya yönelik daha fazla bilgiye yer verilmiş ve yapılan tefsirin gerekçeleri açıklanmaya çalışılmıştır. Sûrenin tefsirinden önce sûreye ilişkin bir ön bilgilendirme yapılarak sûrenin ifade ettiği mânâ ve verdiği mesajlar açıklanmıştır. Sûre içerisinde ise Feyzî-i Hindî genellikle âyetleri parça parça ele alıp nispeten uzunca tefsir ederken, Mahmûd Hamza Efendi, sıklıkla âyeti bir bütün olarak ele alır ve açıklanmaya ihtiyaç duyulan kısmı kısaca izah eder. Ancak her iki müellifin de tefsire ilişkin teknik izahlara girmedikleri görülmektedir. Bu durum sözü edilen tefsirler arasındaki metod benzerliğinin bir başka örneği olarak değerlendirilebilir.

Sevâtiu'l-İlhâm'da âyet ve sûrelerin sebab-i nüzûlleri, Kevser sûresi örneğinde olduğu gibi rivâyetlerin nakledilmesi şeklinde değil ilgili olaya gönderme yapılarak zikredilmiştir. *Dürrü'l-Esrâr*'da ise ilgili olaya gönderme yapılan örneklerin yanı sıra doğrudan rivâyetin nakledildiği örnekler de mevcuttur. Ayrıca *Dürrü'l-Esrâr*'da nakledilen sebab-i nüzûl

¹⁰¹ Krş. *Dürrü'l-Esrâr*, 24-25. *Sevâtiu'l-İlhâm*, 19; *Dürrü'l-Esrâr*, 27. *Sevâtiu'l-İlhâm*, 20.

¹⁰² Feyzi-î Hindî, *Sevâtiu'l-İlhâm*, 26; Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*, 1/47.

¹⁰³ Feyzi-î Hindî, *Sevâtiu'l-İlhâm*, 26.

¹⁰⁴ Bkz. *Dürrü'l-Esrâr*, 1/68.

rivâyetlerinin çoğunlukla *Sevâtiu'l-İlhâm*'da yer almadığı görülmektedir Her iki tefsirin birbirinden ayrıştığı bir diğer yön ise fikhî tefsir metodunu kullanma konusunda ortaya çıkmaktadır. Konuyla ilgili olarak ahkâm âyetlerinin tefsirinde Feyzî-i Hindî genellikle anlam üzerine yoğunlaşırken bir Hanefî fakihî olan Mahmûd Hamza Efendi, fikhî hüküm bildirme konusunda gerek Hanefîlerin gerekse Şafîi, Maliki ve Hanbelîlerin görüşlerini zikretmektedir.

Son olarak belirtmek gerekir ki Mahmûd Hamza Efendi, *Dürrü'l-Esrâr*'ı yazmağa başladıktan hemen sonra duyduğu ihtiyaç üzerine noktasız harflerden müteşekkîl kelimeleri derleyip bir araya getirmek için *Delîlü'l-kümmel* adlı bir lûgat telif etmiştir. Bu sebepten dolayı müfessirin bu alana yeni bir soluk getirmek ve böylece Feyzî-i Hindî'nin başlatmış olduğu bu tefsir biçimini metodik bir zemine oturtmak istemiş olduğu kanaati bizde hâsıl olmuştur.

KAYNAKÇA

Ansarı, A.S. Bazmee. "Feyzî-i Hindî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Aydar, Hidâyet. "Sevâtiu'l-İlhâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Baktır, Mustafa. "Mahmûd Hamza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Buzpınar, Ş. Tufan. "Nakîbüleşraf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Çetin, Abdurrahman. "Nesih." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 32. İstanbul: TDV Yayınları, 2006. 579-580.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV, 2009.

Durmuş, İsmail. "Hazîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

el-Hâfız, M.Mûtî-Ebâza, Nizâr. *Târihu ulemâi Dimaşk fi'l-karni'r-rabiû aşer*. I-II. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.

Feyzi-î Hindî. *Sevâtiu'l-İlhâm*. Müst. Mahmud Kara Çelebizade. Süleymaniye Kütüphanesi. Ayasofya Ktp. nr. 000180.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah. *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*. Erzurum, Ekev Yayınevi, 2001.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *en-Nâsih ve'l-Mensûh fî'l-Kur'âni'l-Kerim*. Thk. eş-Şeyh Zekeriya Umeyrat. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1971.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *en-Nâsih ve'l-mensûh fî'l-Kur'âni'l-Kerim*. Thk. Abdülğaffâr Süleyman el-Bindârî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-müellifîn*, I-XIII. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî. t.y.

Mahmûd Hamza Efendi, *Unvânü'l-esânîd*. Thk. Muhammed Mutî el-Hafız. Dımaşk: Dâru'l-Beşâir, 1998.

Mahmûd Hamza Efendi. *Dürrü'l-Esrâr*. Thk. Üsâme Abdülazim. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye: Beyrut, 1432/2011.

Mennâu'l-Kattân, *Mebâhisu fî ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 1419/1998.

en-Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil b. Yunûs. *en-Nâsih ve'l-mensûh*. Thk. Muhammed Abdüsselân Muhammed. Kuveyt: Mektebetü'l-felâh, 1408/1988.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.

er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. b. Hüseyin. *Tefsirü'l-Kebîr*. Thk. Seyyid İmrân. I-XVI Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1433/2012.

er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. b. Hüseyin. *el-Mahsûl fî İlmi'l-usûl*. Neşr. Şuayb el-Arnâvud. Beyrut: Risâle, 1433/2012.

es-Sâbûnî, Muhammed Ali. *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'ân*. İstanbul: Sıraç Yayınevi, t.y.

es-Sâlih, Subhi. *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2007.

es-Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'an*. 2.baskı. I-II cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1427/2006.

eş-Şafîi, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris. *er-Risâle*. Thk. Abdüllatif el-Humeym / Mahir Yasin el-Fahl. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1435/2014.

- eş-Şâtıbî, Ebû İshak. *el-İ'tisam*. Thk.Seyyid İbrahim. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2003.
- Şimşek, Said. *Günümüz Tefsir Problemleri*. 9.baskı. Konya: Kitap Dünyası, 2008.
- ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî. *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*. I-II cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012.
- Zeydân, Corci. *Terâcimu meşârihi's-şark fî'l-karni't-tasiî aşer*. Beyrut:1902.
- Zirikli, Hayreddin. *el-A'lâm*. Dâru'l-ilm lil-melâyîn, y.y.2002.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilu'l-İrfan fî ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-mârif, 2005.